

Katarzyna Podniesińska

Pięć albumów z rycinami medali polskich do dzieła „Historia polska medalami zaświadczona i objaśniona” biskupa Jana Chrzyciciela Albertrandego

Res Gestae. Czasopismo Historyczne 3, 69-95

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Podniewska

Pięć albumów z rycinami medali polskich do dzieła „Historia polska medalami zaświadczone i objaśnione” biskupa Jana Chrzyciela Albertrandego

DOI 10.24917/24504475.3.3

Five albums with images of medals stamped and known in Poland to a work
of John Baptist Albertrandi „History of Polish Medals Recorded and Expounded”

Abstract

In 1808 the Warsaw Society of Friends of Science decided to publish a work of John Baptist Albertrandi „Historia polska medalami zaświadczone i objaśnione” (History of Polish Medals Recorded and Expounded). The book was supposed to be illustrated with images of all medals stamped and known in Poland. Despite many years of ongoing preparations, the completed and ready numismatic study was not published. The copperplates for the engravings, of which there are four hundred and thirty-four, were created between 1822 and 1828. After the fall of the November Uprising they were confiscated and exported to Russia to enrich the holdings of the Imperial Academy of Sciences, where they remain to this day. Before they were carried off, around thirty copies of the set were printed.

The subject of this article are four albums including copies of prints from the copperplates for the engravings, stored in National Museum in Krakow, Jagiellonian Library (two albums) and Science Library of PAU (Polish Academy of Arts and Sciences) and PAN (Polish Academy of Sciences) and one album from National Museum in Poznan containing so called new prints stamped in 1872 in Saint Petersburg. The article contains a presentation of all four albums, which are analysed from several standpoints, namely, historical, provenance, as collector's items, as works of art and as works created to be printed.

Key words: Jan Ch. Albertrandy, medale polskie, Julian U. Niemcewicz, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie, Henryk Lubomirski, Feliks Bentkowski, Karol Fryderyk Minter, Antoni Ryszard, Ambroży Grabowski, Krzysztof August Schmidt, Andreas Geiger.

Słowa kluczowe: Jan Ch. Albertrandy, medale polskie, Julian U. Niemcewicz, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie, Henryk Lubomirski, Feliks Bentkowski, Karol Fryderyk Minter, Antoni Ryszard, Ambroży Grabowski, Krzysztof August Schmidt, Andreas Geiger.

W celu opisywania historii „należy uciec się do rzeczy, które ją uzasadniają, a których ludzka złośliwość i niewiedza nie zdołały usunąć. Należy uwierzyć zabytkom przeszłości, której Medale są znakami najpewniejszymi i najbardziej dostępnymi”¹ – pisał w XVII wieku Charles Patin (1633–1693), włoski starożytnik autor pracy poświęconej historii medalów². Dzieło zostało przetłumaczone na łacinę³ i włoski⁴ przez co zyskało dużą popularność wśród badaczy i kolekcjonerów, a z pewnością znane było również polskiemu historykowi Janowi Chrzycielowi Albertrandemu (1731–1808) – strażnikowi zbiorów Stanisława Augusta Poniatowskiego, w tym gabinetu numizmatycznego, dla którego opracował kilka katalogów⁵.

Zakładane od końca XVI wieku „gabinety medali” we Włoszech, Francji i Niderlandach obejmowały także monety. Użycie słowa „medale” w ich nazwie podnosiło rangę gabinetu, nawiązywało do starożytności⁶ oraz wskazywało na jego wartość dokumentacyjną⁷. Pierwsze zbiory numizmatyczne tworzone były bowiem przede wszystkim w oparciu o dzieła starożytne, ponieważ tylko te były cenione, szczególnie zaś medale greckie albo rzymskie. Zbiory te były organizowane w ramach tzw. gabinetów starożytności, w których, oprócz obrazów różnych szkół malarskich, znajdowały się posągi, rzeźby i figurki, relikty z inskrypcjami, medale oraz różnego rodzaju osobliwości naturalne. Zbieracze medali poprzez stały kontakt z nimi nabywali kultury historycznej i filologicznej. Z kolei ciągłe poszukiwania nowych okazów pobudzały ich ciekawość historii, która stała się nieodłączną cechą wszystkich miłośników numizmatów. Z grubsza dzielili się oni na dwie grupy: badaczy i antykwariuszy oraz miłośników piękna. Badacze i antykwariusze, pasjonaci historii erudycyjnej lekceważyli na ogół względy estetyczne i skupieni byli przede wszystkim na poszukiwaniu świadectw przeszłości. Interesowali się na przykład średniowieczem, a jeśli byli dodatkowo kolekcjonerami istniało większe prawdopodobieństwo, że zabytki z tego czasu znajdowały się w ich zbiorach⁸. Ci, którzy w medalach poszukiwali piękna koncentrowali się na starożytności i nowożytności, a numizmaty traktowali jako pamiątki chwały

¹ Cytat za: K. Pomian, 1996, s. 106.

² Ch. Patin, 1695.

³ Ch. Patin, 1687.

⁴ Ch. Patin, 1673.

⁵ M. Męclewska, 2009, 161–164.

⁶ K. Pomian, 1996, s. 106; Strzałkowski, 1991, s. 15.

⁷ M. Męclewska 2010, s. 61.

⁸ K. Pomian, 1996, s. 160–161, 164–165.

dawnych i współczesnych władców wyrażone poprzez doskonały rysunek, dobre wykonanie, trwałe materiały i szlachetny kruszec. Tym, co pozwalało zaspokoić potrzeby zarówno estetyków, jak i erudyty było połączenie obrazu z tekstem, czyli wizerunku z objaśniającym go napisem. Kompozycja czyniła podpis bardziej zrozumiałym, a wzbogacone objaśnieniem przedstawienie zyskiwało na wyrazistości. Te dwa elementy połączone w jednym, odpornym na działanie czasu, dziele sprawiały, że było ono czymś wyjątkowym, posiadało cechy niepowtarzalne dla innych zabytków przeszłości. Medale, które pobudzały ciekawość i skłaniały do dalszych badań przyczyniały się też do tworzenia dłuższych komentarzy historyczno-literackich. Komentarze takie, czyli wykłady, były środkiem opisu historycznego spotykanym u różnych autorów XVII i XVIII w.⁹ m.in. również u polskiego erudyty Jana Albertrandego. W jego dziełach poświęconych numizmatyce komentarz ten był zawsze obszerniejszy niż opis samego numizmatu¹⁰.

Jan Chrzyciel Albertrandy¹¹, dzisiaj postać nieco zapomniana, do 1771 r. członek Towarzystwa Jezusowego, biskup pomocniczy warszawski (1795) i biskup zenopolitański (1796), był nauczycielem, historykiem, bibliotekarzem i filologiem, a z czasem stał się też znakomitym numizmatykiem. Z pochodzenia Włoch (jego brat Antoni, 1730–1795, był malarzem na dworze Stanisława Augusta), Albertrandy był znawcą i miłośnikiem historii starożytnej, szczególnie greckiej i rzymskiej, posługiwał się też kilkoma językami nowożytnymi oraz hebrajskim. Wiele lat spędził we Włoszech, najpierw ze swoim wychowankiem Feliksem Łubieńskim (1758–1848), a następnie, na koszt króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, prowadził badania w archiwach Watykanu i Neapolu. Zebrał tam ponad 100 tomów materiałów (tzw. tek Albertrandego) dotyczących historii Polski. Pracę nad gromadzeniem źródeł kontynuował w Szwecji. Napisał wiele prac z zakresu historii starożytnej i polskiej m.in. życiorysy królów polskich, relacje nuncjuszy apostolskich o Polsce¹², w tym przygotowany na podstawie listów Giovanniego Francesca Commendone (1524–1584) do Karola Boromeusza *Pamiętnik o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta*¹³. Był współzałożycielem pierwszego polskiego czasopisma „Monitor” (1765) oraz redaktorem (1769–1777) „Zabaw przyjemnych i pożytecznych”, czasopisma literackiego, które odegrało dużą rolę w rozwoju umysłowym czasów stanisławowskich. Po upadku Polski pozostał w Warszawie na straży biblioteki, królewskiego zbioru rycin, pomocy nauko-

⁹ Na przykład: J.de Bie, 1636; P. Bizot, 1688 za: M. Stahl 2014, s. 67.

¹⁰ M. Męclewska, 2009, s. 160.

¹¹ M. Malinowski, 1851; K. Chodynicki, 1935; J. Platt, 1972, s. 3–4; A. Schletz, 1973, 306–307.

¹² J.Ch. Albertrandy, 1864.

¹³ J.Ch. Albertrandy, 1847–1851.

wych i gabinetu numizmatycznego. Jako wizytator szkół warszawskich zaangażowany również w reorganizację warszawskich seminariów zyskał zaufanie władz pruskich, które dzięki jego zabiegom zezwoliły na powstanie w 1800 r. Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. Albertrandy został pierwszym prezesem Towarzystwa i pozostał nim aż do śmierci w 1808 r. Współcześni wysoko cenili jego erudycję, nazywany był też „prawdziwym mułem pracowitości”¹⁴. W epoce prezesury był to „starzec zgrzybiały, chudy, mizerny, zmarszczkami okryty, tak był niskiego wzrostu, że mało dwunastoletniego chłopca przewyższał”¹⁵. Mimo słabych sił fizycznych energicznie pracował, czego dowodem jest jego ostatnie dzieło pozostawione w rękopisie w dwóch woluminach *in folio*¹⁶ *Historia polska medalami zaświadczone...*¹⁷, do której materiał ilustracyjny jest przedmiotem niniejszego artykułu¹⁸. Dzieło zostało opracowane z wykorzystaniem królewskiego gabinetu numizmatycznego, który liczył wszystkich obiektów ok. 16000 sztuk, w tym ok. 5000 polskich; medali polskich było 463, w tym 138 złotych¹⁹.

Gabinet numizmatyczny króla Stanisława Augusta, podobnie jak inne jego zbiory, budowany był w oparciu o prywatne finanse władcy. Mimo że monarcha nie mógł przeznaczyć na jego tworzenie wielkich kwot, dzięki wrodzonym umiejętnościom Poniatowskiego i zaangażowaniu kustoszy Augusta Fryderyka Moszyńskiego (1731–1786) i Albertrandego stał się najlepszą kolekcją medali w dawnej Polsce. Odnosząc zbiór królewski do zarysowanego powyżej podziału na erudyty i estety, trzeba stwierdzić, że niewątpliwie w jego tworzeniu przeważały względy estetyczne. „Moje ryciny i moje medale nie są w porównaniu do innych niczem innym jak rozrywką (...)” – pisał król w jednym z listów do Mo-

¹⁴ K. Chodynicki, 1935, s. 45.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Wolumin pierwszy, sporządzony ręką Albertrandego *O medalach polskich*, zawierał opisy medalów od Zygmunta I do Augusta III i liczył 209 stron liczbowanych. Wolumin drugi, sporządzony inną ręką zawierał opisy medalów z czasów panowania Stanisława Augusta i składał się z 184 stron liczbowanych, w: Kraushar 1906, t. VIII, s. 301–302. Dalszy los rękopisów pozostaje nieznanymi, przypuszczalnie w grudniu 1832 r. zostały wywiezione do Petersburga z resztą zasobu Towarzystwa.

¹⁷ W literaturze spotykane są różne tytuły tego dzieła: *Historia Polska Trzech Wieków ostatnich Medalami zaświadczone i objaśniona. Przez Jx. Jana Albertandego Biskupa Zenopolitańskiego, członka i prezydenta Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Historia Polski objaśniona medalami z czasów Zygmunta Starego, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, i Henryka Walezego, Historia polska medalami zaświadczone, Historia Polski medalami zaświadczone i objaśniona.*

¹⁸ Temat ten był przedmiotem artykułu: K. Podniewska [w druku].

¹⁹ M. Męcłewska, 2009, s. 159–164; M. Męcłewska 2010, s. 62–63; M. Męcłewska 2011, s. 59–63.

szyńskiego²⁰. Stanisława Augusta kolekcjonera można określić słowem „ciekawý” (*curieux*) w takim znaczeniu, jakie nadano mu w XVIII w. „Ciekawy” to ten, kto ma wiele chęci i dokłada wszelkich starań, by uczyć się, oglądać i posiadać rzeczy nowe, rzadkie i doskonałe. To ten, który znajduje przyjemność w gromadzeniu rzeczy pięknych, rzadkich i inspirujących po to, by je studiować przez gorliwe obcowanie z nimi²¹, kierując się przede wszystkim wrodzonym smakiem. Można przyjąć, że w odniesieniu do medali i rycin przyjemność estetyczna, przyjemność dla oczu była przedłużana przez aktywność umysłu, która pozwalała tworzyć zgodne relacje intelektualne między obrazem i tekstem. Król pojmował swój zbiór także w kategoriach naukowych. Pisząc o rycinach i medalach dodaje w tym samym liście do Moszyńskiego „(...) ale mam także na myśli ich stronę użyteczną i chciałbym, aby stały się one użyteczne dla innych także po mej śmierci”²². W 1805 r. królewski gabinet numizmatyczny został zakupiony przez Tadeusza Czackiego (1765–1813) do Liceum Krzemienieckiego. Nie przeszkodziło to jednak, by życzenie króla spełniło się w działalności Albertrandego. Medale starożytne znalazły się w pracy *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzach pospolicie medalami zwanych, z czasów Rzeczypospolitej i szesnastu pierwszych cesarzów postrzeżona i krótkim wykładem wyjaśniona*²³, zaś medale polskie posłużyły do napisania *Historji polskiej*... Biskup zenopolitański zajmował się medalami od czasów Zygmunta i do końca panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, bowiem powszechny kult dla antyku sprawiał, że ceniono tylko medale nowożytne jako naśladowujące starożytność. Na zainteresowanie średniowieczną numizmatyką trzeba było w Polsce czekać jeszcze pół wieku. Pierwszego opracowania dokonał dopiero w 1847 r. Kazimierz Stronczyński (1809–1896), dyrektor kancelarii Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego, numizmatyk i archeolog²⁴. Medale polskie stanowiły szczególny przedmiot zainteresowania Albertrandego, który widział w nich ilustrację dziejów kraju. Sporządził w kilku wersjach obszernie opisy tych medali, po polsku, francusku i łacinie, przy czym każda wersja językowa była inna. Musiały się one cieszyć powodzeniem skoro czyniono potem ich odpisy (odnotowano ich aż 8). Rękopisy te

²⁰ M. Męclewska, 2009, s. 158.

²¹ K. Pomian, 1996, s. 75.

²² M. Męclewska, 2009, s. 158.

²³ Świadectwa starożytnej historii, mianowicie rzymskiej z medalów drukowane w „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 3–5 oraz *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzech pospolicie Medalami zwanych, czasów Rzplitej [!] i szesnastu pierwszych cesarzów, zbioru ś. p. Stanisława Augusta króla polskiego, postrzeżone i krótkim wykładem objaśnione przez J[Ana] X[iędza] Albertrandego, czytane na posiedzeniu publiczném*, Warszawa, 1804–1808.

²⁴ K. Stronczyński, 1884.

są do dzisiaj obecne w różnych archiwach w Krakowie, Wilnie, Lwowie i Paryżu²⁵. Katalog pisany po polsku wykorzystał Łukasz Gołębiowski (1773–1849) w *Gabinecie medalów polskich*, Edwarda Raczyńskiego²⁶. Gołębiowski był historykiem, pracował jako bibliotekarz kolejno u Tadeusza Czackiego w Porycku, Czartoryskich w Puławach, Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk i Bibliotece Publicznej w Warszawie, zaś pod koniec życia zatrudnił go Edward Raczyński.

Albertrandy jako historyk nie był twórczy ani samodzielny w swoich sądach²⁷, nie posiadał zmysłu krytycznego zdolnego do tworzenia syntezy i wyciągania wniosków, nie dorównywał np. Adamowi Naruszewiczowi. Fakty przyjmował bezkrytycznie, prace jego to najczęściej mechaniczne parafrazy, wypisy lub tłumaczenia źródeł historiograficznych²⁸. Bardziej przypominał historyka erudyty – antykwariusza z XVII i początków XVIII w., który dochodząc szczegółów zdarzeń i pragnąc uzupełnić brakujące fragmenty historii nie jest zdolny do kojarzenia i analizowania danych, które gromadzi, przez co nie osiąga wizji całości²⁹. Mimo tych braków, z których Albertrandy sam zdawał sobie sprawę³⁰, członkowie Towarzystwa, chcąc uczcić pamięć swojego prezesa i założyciela, postanowili po jego śmierci zaszłej w sierpniu 1808 r. ogłosić drukiem ostatnie dzieło księdza poświęcone medalom polskim³¹. Było ono czytane we fragmentach już na posiedzeniu Towarzystwa w dniu 11.11.1804 r. i spotkało się z pochlebny przyjęciem. „W sposobie wykonania dzieła chwalić należy sprawiedliwie głęboką naukę, wyborną krytykę, styl poważny – wszystko przymioty, które uwielbia Towarzystwo w swoim naczelniku, a zdanie jego potwierdza publiczność” – opiniował referent Franciszek Dmochowski (1762–1818)³², pierwszy sekretarz organizacji. Na posiedzeniu w dniu 7.01.1813 r. prezes Stanisław Staszic (1755–1826) mówił o rozpoczętych pracach nad jego wydaniem³³. Zapewne chodziło o druk tekstu, bowiem prace nad materiałem ilustracyjnym z całą pewnością rozpoczęto dopiero w 1822 r. Na posiedzeniu Towarzystwa 14 kwietnia tego roku „Bentkowski okazał próbę sztychów medali do dzieła Albertrandego, wykonanych przez młodego artystę warszawskiego

²⁵ M. Męclewska, 2009, s. 163.

²⁶ Ł. G[ołębiowski], 1843.

²⁷ K. Chodynicki, 1935, s. 45.

²⁸ Ibidem, s. 45.

²⁹ K. Pomian, 1996, s. 162–163.

³⁰ W nawiązaniu do prezesury Towarzystwa Przyjaciół nauk wspominał o sobie „...prezujący nie ze zdolności, ale z abecadła i metryki był obwołany” za: K. Chodynicki, s. 45.

³¹ A. Kraushar, 1902, s. 120; M. Stahr, 2014, s. 60.

³² A. Kraushar, 1900, s. 271.

³³ A. Kraushar, 1902, s. 6.

Schmidta i przyjętych z ogólnym uznaniem³⁴. Z całą pewnością była to rycina sygnowana: „C: A: S[chmidt] sztychowal. D[nia] 13go Kwiet[nia] w R[oku] 1822”. Przymuszczenie zaprezentowano wówczas również tablicę z dwoma medalami Zygmunta Augusta sygnowaną pełnym nazwiskiem rytownika, powtórzonym następnie w sprawozdaniu z posiedzenia: „A: Ch: Schmidt. sc[ulpsit]”. Schmidt pracował nad zleceniem od Towarzystwa na pewno jeszcze w roku następnym, bowiem na medalu Władysława Jagiellończyka króla Czech i Węgier z 1517 r. widnieje jego datowana sygnatura: „A: Ch: Schmidt. sc[ulpsit] 1823”. Rycin medali, które można przypisać temu artyście jest niewiele, dlatego trzeba założyć, że inicjatywa przygotowania ilustracji należała do księcia Henryka Lubomirskiego (1777–1850)³⁵, pierwszego kuratora literackiego Zakładu Naukowego Maksymiliana Ossolińskiego (od 1823 r.), który od 1817 r. był członkiem honorowym Towarzystwa³⁶. Lubomirski posiadał znaczny zbiór monet i medali³⁷ nabyty po Stanisławie Kostce Potockim (1755–1821), prezie senatu Królestwa Polskiego, poprzednim zaś jego właścicielem był Stanisław Lubomirski (zm. 1783), marszałek koronny³⁸, mąż księżnej marszałkowej Izabeli z Czartoryskich (1736–1816), która wychowała Henryka. Lubomirski był miłośnikiem i znawcą numizmatyki polskiej³⁹, wskazuje na to również pokaźna ilość książek (79 pozycji) w dziale „Archeologia i Numizmatyka” w jego bibliotece⁴⁰. Sukcesywnie przesyłał do siedziby Towarzystwa przygotowane do druku matryce i, jak wynika z listu⁴¹ prezesa Stanisława Staszica do księcia, w grudniu 1824 r. było ich już ponad dwieście. Kurator literacki Ossolineum zlecał rytowanie blach do tych medali, które były w jego posiadaniu⁴². Po siedmiu latach prace nad rycinami były prawdopodobnie na ukończeniu skoro w pro-

³⁴ A. Kraushar, 1904, s. 269.

³⁵ M. Tyrowicz, 1973, s. 9–11.

³⁶ Z. Wójcik, 2002, s. 17.

³⁷ „Album Numizmatyków” (Lwów), Rkps. sygn. 4474; J. Strzałkowski, 1991, s. 83.

³⁸ „Opisanie medalów tyczących się historii polskiej, nabytych przez j[ąśnie] o[świeconego] xięcia Henryka Lubomirskiego od j[ego] w[ysokości] hrabi Stanisława Potockiego, prezesa senatu królestwa polskiego, a które były dawniej własnością j[ąśnie] o[świeconego] xięcia Stanisława Lubomirskiego, marszałka w[ielkiego] kor[onnego]”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. sygn. 481/III. „Spis medali księcia Henryka Lubomirskiego” Rkps. sygn. 3837/I.

³⁹ „Album Numizmatyków” (Lwów), Rkps. sygn. 4474.

⁴⁰ „Katalog biblioteki Henryka i Jerzego Lubomirskich w Przeworsku 1825–1873 r.” Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps sygn. 12350/III za: Jabłońska, 1969, s. 134.

⁴¹ Biblioteka Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk we Lwowie, Rkps. sygn. Fond 5, op. 1, nr 1682 za: Wójcik, 2002, s. 17 (List ze stycznia 1825 r.).

⁴² J. Strzałkowski 1991, s. 83, Z. Wójcik 2002, s. 17.

tokole z posiedzenia Towarzystwa w dniu 7.10.1829 napisano: „zamiar wydania tekstu o medalach pozostawionego przez Albertrandego, przy współdziale Gołębiowskiego i księcia Henryka Lubomirskiego, niezadługo już miał wejść w wykonanie”⁴³. Współdział ten wyrażał się również w tym, że Lubomirski pośredniczył w kontaktach między reprezentującym Towarzystwo Przyjaciół Nauk Niemcewiczem a kolekcjonerami numizmatów w Galicji⁴⁴. Wydawcy Albertrandego poszukiwali bowiem cały czas medali, które nie były znane biskupowi zenopolitańskiemu, jak również Feliksowi Bentkowskiemu pracującemu nad *Spisem medalów polskich*⁴⁵. Jeszcze w kwietniu 1830 r. materiał do druku *Historji polskiej...* nie był zamknięty. Świadczy o tym list Niemcewicza do Aleksandra Konstantego Batowskiego (1799–1862) z dnia 13.04.1830 r., w którym Niemcewicz prosi Batowskiego o nadesłanie katalogu medali opracowanego przez Ignacego Krasickiego (1767–1844), numizmatyka galicyjskiego.⁴⁶

Upadek powstania listopadowego pokrzyżował jednak wszystkie plany wydawnicze i w efekcie uniemożliwił opublikowanie dzieła Albertrandego. Likwidacja Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz utrata całego majątku tej organizacji udaremniły również zrealizowanie tych planów w przyszłości.

Decyzję o konfiskacie zbiorów warszawskich car Mikołaj I podjął prawdopodobnie jeszcze przed końcem powstania, ponieważ już 28.12.1831 r. do ówczesnego ministra oświaty Rosji hr. Karola Livena dotarła wiadomość, że „[ego] C[esarska] M[ość] po podjęciu postanowienia o wywiezieniu z Warszawy tamtejszej Biblioteki Publicznej i innych zbiorów naukowo-artystycznych, zlecił Sztabowi Głównemu sporządzenie ogólnego opisu ich zawartości i zażądał zachowania wszystkich zbiorów w całości”⁴⁷. Do likwidacji majątku Towarzystwa i Uniwersytetu Warszawskiego został przysłany z Rosji radca stanu, starszy bibliotekarz Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu Aleksander Krassowski, starannie wybrany spośród innych bibliotekarzy nie tylko jako „prawomyślny fachowiec”, ale też rodowity Rosjanin⁴⁸. Do pomocy otrzymał bibliotekarza Mikołaja Popowa⁴⁹. Dnia 15/25.11.1832 r. raportował on do Iwana Paskiewicza, że „po zapoznaniu się z zawartością archiwum [Towarzystwa], stwierdził w nim brak niektórych aktów, papierów i innych

⁴³ A. Kraushar 1905, s. 234.

⁴⁴ Sudolski 1967, s. 252.

⁴⁵ F. Bentkowski 1830.

⁴⁶ K. Lewicki 1970, s. 255. Jesienią tego roku zwrócono się z podobną prośbą do Edwarda Raczyńskiego, w: M. Stahr 2014, s. 61.

⁴⁷ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu (dalej: RGIA) cytata za: Z. Strzyżewska, 2000b, s. 167.

⁴⁸ Z. Strzyżewska, 2000b, s. 168–169.

⁴⁹ Z. Strzyżewska, 2000b, s. 169.

dokumentów⁵⁰. Chodziło m.in. o blachy miedziane przygotowane do druku dzieła księdza Albertrandego, które „Towarzystwo otrzymało od księcia Lubomirskiego i innych”⁵¹. Polecenie ich odszukania otrzymał sekretarz Towarzystwa, Łukasz Gołębiowski, który widocznie wywiązał się z polecenia, bowiem w dniu 27.11./7.12. Krassowski raportował, że matryce odnalazły się⁵². Były pod opieką Feliksa Bentkowskiego⁵³ w bibliotece Towarzystwa, w szafach numizmatycznych i mimo, że nie stanowiły własności organizacji, należały bowiem do księcia Lubomirskiego, który „łożył na koszt ich wyrżnięcia” i miały zostać przesłane do instytutu lwowskiego imienia Ossolińskich, zostały w całości przejęte przez zaborcę dnia następnego⁵⁴. Gołębiowski wydał Krassowskiemu „434 miedziane blachy z wyrytymi na nich wyobrażeniami polskimi i 2 obcych medali”⁵⁵ i 7/19.12.1832 r. matryce zapakowane starannie do skrzyń opuściły Warszawę⁵⁶. Prawdopodobnie wśród nich znajdował się też rękopis Albertrandego.

Przed wywiezieniem blach do Rosji, na zlecenie Feliksa Bentkowskiego, wykonano z nich odbitki w nakładzie ok. 30 egzemplarzy w zakładzie Karola Fryderyka Mintera (1780–1847)⁵⁷. Powstało ok. 30 kompletów, które były rozprowadzane przez Feliksa Bentkowskiego i stanowiły podstawę do stworzenia tyłu albumów kolekcjonerskich. Autorce udało się ustalić obecność czterech z nich. Jeden jest w posiadaniu Gabinetu Grafiki i Rysunków Muzeum Narodowego w Krakowie, dwa Gabinetu Rycin Biblioteki Jagiellońskiej, jeden Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Piąty, stworzony w oparciu o nowe odbitki z 1872 r. zrobione w Petersburgu, znajduje się w zbiorach Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Poznaniu.

1. Album przechowywany w Muzeum Narodowym w Krakowie⁵⁸ pochodzi z kolekcji Antoniego Ryszarda (1841–1894)⁵⁹ i został nabyty do zbiorów w 1901 roku z zasiłku Franciszka Biesiadeckiego (1869–1940) z Firlejowa, numizmatyka

⁵⁰ Z. Strzyżewska, 2000b, s. 176.

⁵¹ RGIA, cytat za: Z. Strzyżewska, 2000b, s. 176.

⁵² Z. Strzyżewska, 2000a, s. 80.

⁵³ A. Kraushar, 1906, s. 118–119; Z. Strzyżewska, 2000a, s. 80–81; Z. Strzyżewska, 2000b, s. 176–177.

⁵⁴ Z. Strzyżewska, 2000a, s. 81.

⁵⁵ A. Kraushar, 1906, s. 118–119. W aneksie znajduje się spis w języku francuskim wszystkich medali i matryc medalowych w liczbie 434 matryce i 446 medali.

⁵⁶ Z. Strzyżewska, 2000a, s. 81–82.

⁵⁷ M. Czerski, J. Maciaszek, 1995, s. 8.

⁵⁸ MNK-III-ryc.32037-III-ryc.32489.

⁵⁹ Osobie Antoniego Ryszarda i jego kolekcji ekslibrisów została poświęcona monografia: H. Marcinkowska, K. Podniewska, M. Żukowski, 2015.

i zasłużonego darczyńcy kilku instytucji krajowych⁶⁰. Jest to wolumin w twardej oprawie, w półskórku ze skóry świńskiej, grzbiet ma 6-cio polowy, złocony, zdobiony ornamentem roślinnym. Na grzbiecie widnieje napis ołówkiem: „698” (oznaczający numer w bibliotece numizmatycznej w Muzeum Czapskich) i „Lubomirski” oraz piórem litera: „R”. Wyklejkę stanowi papier marmurkowy. Na odwrotnej stronie okładki przedniej naklejony jest ekslibris cynkotypowy „BIBLIOTECZKA NUMIZMATYCZNA POLSKA ANTONIEGO RYSZARDA w KRAKOWIE”⁶¹, na którym przybito pieczęć w leżącym owalu: „MUZEUM NARODOWE nabyło z zasiłku FRANCISZKA BIESIADECKIEGO r. 1901”. Na ekslibrisie powtórzono ołówkiem numer: „698” oraz zapisano piórem: „3371/ III B1” – stary numer inwentarzowy Biblioteki Muzeum Narodowego w Krakowie. Na odwrotnej stronie wyklejki znajduje się cyfra: „718” naniesiona niebieską kredką odnosząca się do pozycji w bibliotece Antoniego Ryszarda⁶². Strona przedtytułowa, rękopiśmienna, oryginalna zawiera napis: „Ryciny Medali Polskich” oraz ołówkowy napis: „145” oznaczający przypuszczalnie numer w bibliotece poprzedniego właściciela – Natalii z Bispingów Kickiej (1801–1888). Napis na stronie tytułowej, który został sporządzony inną ręką niż Antoniego Ryszarda brzmi: „Ryciny Medali Polskich do dzieła X[iędza] B[iskupa] Albertandego «Historia Polska Medalami zaświadczone» przygotowane przez Księcia Henryka Lubomirskiego 1822–1830 r. Ułożone porządkiem według «Spisu Medali Polskich» Feliksa Bentkowskiego 1832 r.”; poniżej znajduje się pieczęć tuszowa „ANTONI RYSZARD w Krakowie”⁶³. W woluminie tym znajdują się trzy kartki interfoliowane. Na dwóch jest, napisany ręką Antoniego Ryszarda, tekst dotyczący historii powstania „Rycin Medali...”, informacja o odbitkach z tych blach wykonanych w 1872 r. w Petersburgu przez starożytnika rosyjskiego Dymitra Prozorowskiego (1820–1894) oraz o drugim egzemplarzu tego albumu przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej, a będącym wcześniej własnością Ambrożego Grabowskiego (1782–1868), znanego księgarza krakowskiego. Wstęp ten, datowany 12.11.1889 r., jest prawie identyczny z artykułem opublikowanym przez Ryszarda w „Zapiskach Numizmatycznych” z 1886 r.⁶⁴. Różnica polega na tym, że w tekście rękopiśmiennym Ryszard informuje, że album w jego posiadaniu, stanowiący wcześniej własność generałowej Natalii

⁶⁰ Dziennik podawczy MNK poz. 167 z dnia 6.02.1902. Szczegóły kupna zawarte zostały w liście Feliksa Kopery do Prezydenta Krakowa z dnia 26.08.1901. w: Kancelaria Kopery IT 2002–2005 s. 15–17 (Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie).

⁶¹ H. Marcinkowska, K. Podniewska, M. Żukowski, 2015, s. 172.

⁶² A. Ryszard, 1894, poz. 718, s. 33.

⁶³ H. Marcinkowska, K. Podniewska, M. Żukowski, 2015, s. 171.

⁶⁴ A. Ryszard, 1886, nr 9, s. 159–160.

Kickiej, pochodzi od Władysława Przybysławskiego⁶⁵, męża Heleny z Wessłów Przybysławskiej – siostrzenicy i spadkobierczyni⁶⁶ generałowej Kickiej oraz, że kompletny, trzeci już egzemplarz albumu „Rycin Medali...” znajduje się u p. Konopki w Mogilanach⁶⁷. Na trzeciej kartce interfoliowanej znajduje się odpis listu Feliksa Bentkowskiego do Ambrożego Grabowskiego z dnia 5.10.1833 r. wykonany przez Ryszarda 12.11.1889 r.⁶⁸. Z odpisu tego dowiadujemy się o sposobie rozprowadzania i cenie kompletów odbić rycin medalii. Bentkowski pisze: „Pośyłam Panu exemplarz odcisków numizmat[ów] przez P. Wąckiego, ale musisz sobie sam rozłożyć podług porządku numerów ołówkiem na rogu każdej kartki wypisanych. Numera te ściągają się do mojego Spisu medalów drukiem ogłoszonego. Wszelako nie chcę Panu tego exemplarza darować, abyś nie miał nieprzyjemnego czucia, jakie dłużnikowi pocziwemu ciąży, więc w zamian upraszam Pana o exemplarz Jego opisu Krakowa, a oraz o przyjęcie w Komis 5 exemplarzów odcisków medalowych, za które życzyłbym otrzymać po 2 dukaty⁶⁹ (czyli w ogóle 10 dukatów) lubo tutaj przedały się exemplarze po 50 złp. Pozostaną one osobliwością, gdy wszystkiego tylko około 30. exemplarzów odbito etc. Warszawa 5 Października 1833. Kopię przepisał z oryginału d[nia] 30 stycznia 1840 Józef Muczkowski”.

Album o wymiarach: 25,5x20,0 cm liczy 278 kart papieru żeberkowego koloru błękitnego. Na końcu i na początku zawiera karty puste pozostawione zapewne celem wprowadzania dalszych uzupełnień. Ryciny zostały naklejone chronologiczne przeważnie na stronach prawych według osób panujących zgodnie ze

⁶⁵ Chodzi zapewne o Władysława Przybysławskiego (1830–1908), ziemianina w Pokuciu na Podolu i właściciela 393 medalii portretowych, za: Strzałkowski, 1991, s. 104.

⁶⁶ Helena Przybysławska dostała w spadku numizmaty emitowane od Zygmunta i do Michała Korybuta, za: „Album Numizmatyków” (Lwów), Rkps sygn. 4474; Strzałkowski 1991, s. 70; K. Filipow 2013, s. 164.

⁶⁷ Chodzi być może o Józefa Konopkę (1818–1880), ziemianina, właściciela Mogilan i Głogoczowa pod Krakowem, rolnika i etnografa, wydawcę *Pieśni ludu krakowskiego*. Biblioteka, którą wniosła mu w posagu żona i jednocześnie stryjeczna siostra Stefania z Konopków (1826–1907) liczyła ok. 1000 dzieł o charakterze ludowym i historycznym.

⁶⁸ Jest to odpis Józefa Muczkowskiego, który znajduje się nadal w albumie przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej, Gabinet Rycin sygn. BJ 1110 III. Albumy.

⁶⁹ W rękopisie monetę tę oznaczono symbolem „#” (bemol). Znak ten do 1830 r. odczytuje się jako dukat, czyli złoty czerwony, który posiadał wartość ok. 18 złp. Do 18.11.1833 r. Kraków nie miał własnej waluty i znajdował się w unii walutowej z Królestwem Polskim. Symbol ten można odnieść również do tzw. podwójnego złotego królewskiego, który posiadał w 1833 r. wartość 25 złp. Za te informacje dziękuję Annie Bochnak z Gabinetu Numizmatycznego MNK i Januszowi Nowakowi z Działu Rękopisów MNK.

Spisem medalów Bentkowskiego i dołączonym odręcznym spisem treści. Każdej ilustracji odpowiada właściwa nota, wklejona na stronach lewych, wycięta ze *Spisu* Bentkowskiego. Niektóre wizerunki medali zostały wzbogacone ilustracjami wziętymi z *Gabinetu medalów* Raczyńskiego. Na wszystkich ilustracjach Ryszard naniósł ołówkiem pozycje katalogów Bentkowskiego, Raczyńskiego i Prozorowskiego⁷⁰. Biorąc pod uwagę daty obu wydań dzieła Raczyńskiego 1838–1845 oraz to, że oprawa pochodzi z roku ok. 1850 można założyć, że album ten zachował formę oryginalną taką, jaką nadała mu Natalia Kicka.

2. Album przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej⁷¹, ze zbioru Ambrożego Grabowskiego, to wolumin w twardej oprawie, w półskórku, grzbiet ma trzypolowy, złożony, zdobiony ornamentem roślinnym, geometrycznym i palmetkami. Na grzbiecie widnieje napis złożony: „MEDALE POLSKIE” i superekslibris, złożony, Biblioteki Jagiellońskiej z napisem: „BIBLIOTH-UNIV JAGELLONICAE” i herbem Biblioteki pod mitrą. Wyklejkę stanowi papier marmurkowy, na odwrotnej stronie okładki przedniej naklejoną jest cynkotypowy ekslibris Biblioteki Jagiellońskiej. Album nie posiada strony tytułowej, a więc jedynym jego tytułem jest napis z grzbietu. Na początku znajduje się kopia listu Bentkowskiego do Grabowskiego sporządzona przez Muczkowskiego przywołana powyżej oraz rękopiśmienny wstęp pt.: „Wiadomości o Rycinach Medali polskich przygotowanych do dzieła X. Biskupa Albertrandego” autorstwa Antoniego Ryszarda powtarzający treść z albumu Kickiej datowany 20.06.1886 r. i podpisany przez Ryszarda. Przepuszczalnie w chwili pisania tego tekstu Ryszard nie był w posiadaniu egzemplarza Kickiej, ponieważ o tym nie wspomina, mógł go natomiast znać lub widzieć ewentualnie wiedzieć o jego istnieniu. Karty albumu, nieliczbowane, z papieru żeberkowego w kolorze niebieskim mają wymiar: 23,8x19,0 cm (oprawa: 25,0x20,0 cm). Album nie posiada żadnych innych dodatkowych informacji ani drukowanych ani rękopiśmiennych, a jedynie naniesione ołówkiem przez Ryszarda numery pozycji w katalogu Bentkowskiego przy odpowiednich medalach.

3. Album przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej⁷², dar hr. K[azimierza?] Wodzickiego⁷³, to wolumin w twardej oprawie, w półskórku, grzbiet ma ośmiopolowy, złożony, zdobiony ornamentem w postaci czterech winietek na przemian z ornamentem w postaci ukośnej, falistej kratki. Na grzbiecie widnieje złożony tytuł: „MEDALE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK”, brak wyklejki

⁷⁰ D. Prozorowski, 1872.

⁷¹ Sygn. nr BJ Albumy 1110 III.

⁷² Sygn. nr BJ Albumy 605 IV.

⁷³ Numer akcesji 3059 37/38, album ofiarowany Bibliotece na przełomie 1937 i 1938 r. przez hr. K. Wodzickiego. W księdze akcesji zapisany jako: *Medale polskie*, [Warszawa ok. 1830].

i strony tytułowej, na pierwszej stronie jest jedynie powtórzony ołówkowy napis: „Medale Towarzystwa Przyjaciół Nauk”. Karty, nieliczbowane, z białego papieru żeberkowego mają wymiar: 37,3x23,0 (oprawa: 37,8x23,8 cm). Ryciny przycięte po obwodzie większym niż wymiar blachy wklejone zostały w układzie chronologicznym według osób panujących do czasów Królestwa Polskiego.

Pozyskanie albumu na przełomie 1937 i 1938 r. wykazuje zbieżność czasową z likwidacją biblioteki Wodzickich w Kościelnikach pod Krakowem w 1938 r. Po śmierci ostatniej właścicielki, Teresy z Potockich Wodzickiej (1849–1930)⁷⁴, archiwum i księgozbiór zostały zakupione przez Ossolineum i przejęte na początku 1939 r. Katalog biblioteki sporządzony w 1938 r.⁷⁵ nie wykazuje książek numizmatycznych. Pierwotnym właścicielem tego albumu mógł być Henryk Wodzicki (1813–1884), teść Teresy z Potockich, który do 1848 r. przebywał w Wielkopolsce i tłumaczył na francuski niektóre teksty w *Gabinecie medalów Raczyńskiego* (sygnowł: „Henri Cte W.”⁷⁶). Album mógł być również darem ornitologa Kazimierza Wodzickiego (1900–1987), wnuka Kazimierza (1816–1889), też ornitologa z linii kościelnickiej⁷⁷, którego korespondencja rodzinna znajdowała się w kościelnickim archiwum i przeszła do Ossolineum. Album jest w idealnym stanie i nie nosi jakichkolwiek cech, że był wykorzystywany.

4. Album przechowywany w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie⁷⁸, nieznanego pochodzenia, to książka Feliksa Bentkowskiego *Spis medalów Polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych*, do której zostały interfoliowane ryciny, nie przycięte, w liczbie 350. Jest to wolumin w twardej oprawie, w półskórku, grzbiet ma sześciopłowy, silnie zniszczony, bez złocień i zdobień. Na grzbiecie widnieje tłoczony napis: „BENTKOWSKI SPIS MEDALÓW POLSKICH” oraz naklejka z napisem piórem: „387” i ołówkiem „45–14”. Numer ten, odnoszący się do starego zasobu Biblioteki PAU pozyskanego od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1872), został powtórzony na odwrotnej stronie okładki. Książka oznaczona jest pieczętkami: w leżącym owalu: „Biblioteka Akademii Umiejętności w Krakowie” oraz okrągłą: „Biblioteka P.A.N. w Krakowie”. Ilustracje interfoliowano przy odpowiednich pozycjach katalogowych, jeżeli nie mieściły się z powodu małego formatu książki składano je w harmonijkę nawiązując tym samym do dwóch złożonych rycin oryginalnych umieszczonych we wstępie Bentkowskiego.

Poza wymienionymi powyżej albumami wiadomo, że jeden z takich kompletów pod nazwą *Wizerunki medalów polskich*, posiadał również Karol

⁷⁴ H. Tadeusiewicz, s. 234.

⁷⁵ W. Jabłońska 1969, s. 157–159.

⁷⁶ M. Stahr, 2014, s. 62.

⁷⁷ J. Turska, 1953, s. 135, J.S Dunin-Borkowski, 1895, s. 637.

⁷⁸ Gabinet Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, sygn. nr 1099.

Beyer⁷⁹, największy polski numizmatyk XIX wieku, pierwszy polski fotograf i znakomity archeolog. Pozyskał go bezpośrednio od jednego z pracowników zatrudnionych w zakładzie swojego wuja Karola Mintera, gdzie sam pracował⁸⁰. Pracownik ten, wyjeżdżając za granicę, oddał go Beyerowi za srebrny zegarek⁸¹. Pozyskanie rycin medali rozwinęło w młodym Karolu pasję numizmatyczną, skłoniło do tworzenia własnej kolekcji i w efekcie uczyniło wielkim znawcą numizmatyki polskiej.

Z kompletu odbić rycin medali miał korzystać również Edward Raczyński pracując nad *Gabinetem medalów*⁸², obecnie przeprowadzona kwerenda wykazała jednak, że rycin tych nie ma ani w Bibliotece im. Raczyńskich w Poznaniu, ani w Muzeum Narodowym w Poznaniu.

5. Album przechowywany w Gabinetce Numizmatycznym Muzeum Narodowego w Poznaniu⁸³ nie został oparty na odbitkach wykonanych w Warszawie w 1830 r., ale na nowych odbitkach z 1872 r. zrobionych z inicjatywy Dymitra Iwanowicza Prozorowskiego (1820–1894)⁸⁴, rosyjskiego archeologa i numizmatyka, który od 1870 r. uczył sztuki medalierskiej w Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Odbitki te zostały wydane w tece liczącej 135 tablic o wymiarach 35,5x27,1 cm w nakładzie 50 egzemplarzy, w Typografii Imperatorskiej Akademii Nauk w Petersburgu. W sumie odbito 453 medale i monety wliczając w to 6 monet piastowskich przygotowanych do artykułu Ignacego Potockiego *O denarach polskich*⁸⁵.

Album poznański⁸⁶, w oprawie twardej z tkaniny imitującej skórę, posiada okładkę zdobioną ślepym tłoczeniem w postaci ornamentu roślinnego z medalionami w narożach. Grzbiet pięciopolowy ma wytłoczony, złożony napis: „ALBUM / RYCIN MEDALI / i / MONET POLSKICH”, poniżej na papierowej naklejce umieszczono oznaczenie biblioteczne: „5 M.M./PI”. Wyklejka jest z papieru marmurkowego. Na odwrotnej stronie wyklejki, w lewym górnym rogu widnieje pieczęćka intrologatora, w leżącym owalu: „ПЕРЕПЛИЕТЧИКЪ М. БУЙМИСТОВЪ КИЕВЪ” oraz poniżej ołówkiem: „29680”. Na następnej stro-

⁷⁹ M. Czerski, J. Maciaszek, 1995, s. 7–8.

⁸⁰ E. Triller, 1964, s. 189.

⁸¹ M. Czerski, J. Maciaszek, 1995, s. 8.

⁸² „Album Numizmatyków” (Lwów), Rkps. sygn. 4474. Być może A. Ryszard pomylił ilustracje z rękopisem Albertrandego, który Raczyński posiadał w odpisach J.U. Niemcewicza.

⁸³ Nr inw. MNP Biblioteka 7465a; M. Stahr, 2014, s. 68.

⁸⁴ *Russkij biograficeskij slovar*. Za tłumaczenie rosyjskie dziękuję Dominice Bartik-Osikowicz.

⁸⁵ I. Potocki, 1821.

⁸⁶ Dziękuję Agnieszce Murawskiej z Gabinetu Numizmatycznego MNP za pomoc w opisie egzemplarza.

nie, w prawym górnym rogu, umieszczono numery ołówkiem: „1696/15 [skreślony]” oraz „39 в [6?] ч/и”. Na odwrocie w prawym, górnym rogu powtórzone: „29680” oraz pośrodku, ołówkiem: „M[UZEUM] W[IELKOPOLKIE] 81/925”. Strona tytułowa jest litografowana, farbą koloru złota z napisem: „ALBUM / RY-
CIN MEDALI i MONET / POLSKICH / z płyt przygotowanych do dzieła / X[IĘ-
DZA] BISKUPA JANA ALBERTRANDEGO / w latach 1822–28 / ZNAJDUJĄ-
CYCH SIĘ OBECNIE w AKADEMII SZTUK w PETERSBURGU”, poniżej, pod
ozdobnikiem: „Własność S. Męczyńskiego”. W prawym dolnym rogu widnieje
sygnatura twórcy: „Г.Т.Корчакъ-Новицкаго”. Na odwrocie strony tytułowej
znajduje się pieczętka tuszowa w stojącym owalu: „MUZEUM WIELKOPOL-
SKIE w POZNANIU” oraz dwie okrągłe pieczętki współczesne: „MUZEUM
NARODOWE w POZNANIU / BIBLIOTEKA”; jedna z ołówkowym napisem:
„7465a”. Tablice o wymiarach: 34,0x24,5 cm (a więc przycięte w stosunku do
wydania z 1872 r.) są nieliczbowane, w ilości: 135 sztuk (komplet).

Na pierwszej karcie, po stronie tytułowej, znajduje się rycina przedstawiająca
awers medalu nagrodowego Towarzystwa Literackiego Warszawskiego Towar-
zystwa Przyjaciół Nauk. Po prawej i lewej stronie medalu znajdują się symbole
nauk i sztuk (globus, kompas, luneta, laska Eskulapa, lira, zwój, kątownica, ką-
tomierz, paleta z pędzlami, książki, relikty starożytności, medale, kosa, kadu-
ceusz, gałązki dębu) zwieńczone płonąca lampką oliwną. Rycina sygnowana:
„Joan[nes] Ligber del[avit] et sculp[si]t Varsaviae” została wykonana przez
warszawskiego rytownika Jana Ligbera (zm. 1814)⁸⁷, który był również autorem
stempla do tego medalu. Umieszczenie tej karty w tym miejscu sugeruje, że jest
to strona tytułowa rycin medali, tymczasem był to dyplom członkowski Towar-
zystwa Przyjaciół Nauk⁸⁸.

Album został zakupiony w dniu 1.05.1925 r. w Antykwaracie Polskim Hie-
ronima Wildera i Ski w Warszawie (ul. Traugutta 8) za kwotę 160 zł. prawdopod-
podobnie przez Mariana Gumowskiego (1881–1974), ówczesnego dyrektora
Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu. Egzemplarz nie jest zniszczony, ale
widać, że był używany, okładka i grzbiet są lekko podniszczone.

Do teki opublikowano katalog medali polskich, opracowany przez Prozo-
rowskiego *Коллекция хранящихся въ Императорской Академи Художествъ
Гравюръ на Миеди и Риезъбы на Диечевие*⁸⁹ liczący 124 strony i 486 pozycji
katalogowych (numery tych pozycji na tablicach)⁹⁰. Katalog ten przeznaczony

⁸⁷ [bez autora], *Ligber Jan*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce dzia-
łających*, t. 5, 1993, s. 94.

⁸⁸ J. Waniewska, 1972, s. 314.

⁸⁹ *Коллекция 1872*.

⁹⁰ Katalog oparty był głównie na opracowaniu J. Reichla, 1842 (drugi z dziewię-
ciu tomów poświęcony był numizmatyce polskiej) i opracowaniu E. Raczyńskiego,

był do sprzedaży bez tablic, które można było nabyć osobno w zarządzie Akademii w Petersburgu⁹¹. Tekę Prozorowskiego posiadają również inne zbiory polskie np. Biblioteka Narodowa, Muzeum Narodowe w Warszawie i Muzeum Narodowe w Krakowie, ale forma jaką nadano egzemplarzowi poznańskiemu, przekształcając go w album kolekcjonerski, jest niepowtarzalna i dlatego poświęcono mu więcej uwagi.

W momencie gdy podjęto prace nad ilustracjami do dzieła księdza Albertrando istniała tylko jedna pozycja polska ilustrowana medalami, mianowicie Tadeusza Czackiego *O litewskich i polskich prawach* z 1800 r.⁹². Rysunki do niej wykonał znakomity polski malarz Aleksander Orłowski (1777–1832), były one jednak bardzo nieprecyzyjne i nie odwzorowywały charakteru przedstawianych numizmatów. Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Nauk chcieli natomiast wydania pracy swojego prezesa na jak najwyższym poziomie drukarskim i ilustracyjnym. W Warszawie w tym czasie nie było ani takich rytowników, ani zakładów rytowniczych, które mogłyby sprostać temu zadaniu. Julian Ursyn Niemcewicz, któremu powierzone było w tym czasie zajęcie się rysunkami i sztychami do *Śpiewów historycznych* (wyd. 1816) chciał, aby jedne i drugie w Polsce były przygotowane, „by koszt cały został w kraju”⁹³. Udało mu się to jednak tylko w przypadku rysunków, które wykonały dla niego polskie arystokratki (Ewa z Kickich Sułkowska, Laura Potocka i Cecylia Dembowska), ryciny musiał zlecić artystom drezdeńskim⁹⁴. Jeden z lepszych grafików, mieszkający w Warszawie Jan Ligber, zmarł w 1814 r., a zakład litograficzny Mintera, który mógłby sprostać takiemu zamówieniu zaczął działać na dobre dopiero ok. 1826 r.⁹⁵. Nie dziwi więc, że większość rycin do medali została wykonana poza granicami kraju, a te wykonane w Warszawie też nie są dziełem Polaka. Rytownik podpisujący się „C. A. Schmidt” identyfikowany jest bowiem z Krzysztofem Augustem Schmidtem, prawdopodobnie identycznym z Niemcem Krystianem Augustem Schmidtem. Krzysztof August Schmidt „mieszkający [w Warszawie] przy ul. Bednarskiej w domu pod numerem 2678”⁹⁶ był wykonawcą jednej z map do pierwszego tomu *Historii* Adama Naruszewicza wydanej w 1825 r. przez To-

1841–1845, o czym D. Prozorowski pisze we wstępie, w: D. Prozorowski, 1872, s. V.

⁹¹ D. Prozorowski, 1872, s. X.

⁹² T. Czacki, 1800.

⁹³ „Sprawozdanie J.U. Niemcewicza ze starań o wydanie *Śpiewów historycznych* (1815)”, za: M. Witkowski, 1979, s. 188.

⁹⁴ Więcej na ten temat rysunków i rycin w: A. Knot, 1948, s. 94; M. Witkowski, 1979, s. 108–109, 185–189.

⁹⁵ I. Tessaro-Kosimowa, 1973, s. 260.

⁹⁶ Z. Rzepa, 1972, s. 16.

warzystwo Przyjaciół Nauk⁹⁷, za co otrzymał zapłatę w wysokości 300 złp.⁹⁸. Umowa zawarta w dniu 26.05.1824 r. pomiędzy Towarzystwem, reprezentowanym przez sekretarza Edwarda Czarneckiego (1774–1831), a rytownikiem stanowiącą, że: „C. A. Schmidt zobowiązuje się wysztychować pięć map na blachach miedzianych według wskazówek udzielonych przez [Józefa] Sierakowskiego”⁹⁹. Rytownik zobowiązał się do wykonania tych prac do końca października 1824 r., jednak z nieznanych przyczyn do realizacji zamówienia nie doszło, poza wyżej wymienioną mapą, na podstawie której doszło do tej umowy. Być może przyczyną zaniechania prac były względy finansowe, bowiem za tę mapę rytownik otrzymał większą kwotę niż opiewała umowa¹⁰⁰, jak to wynika z rachunku¹⁰¹. W konsekwencji Towarzystwo powierzyło wykonanie map do dzieła Naruszewicza innemu artyście w tańszym zakładzie litograficznym Karola Mintera. Na tożsamość Krzysztofa Augusta z Krystianem Augustem wskazuje ten sam adres zamieszkania¹⁰². Krystian August był przybyłym do Warszawy Niemcem¹⁰³, który w grudniu 1822 r. rozpoczął działalność jako właściciel Fabryki Bronzów i Guzików; nie należał do Zgromadzenia i był pieczętarzem¹⁰⁴. Te fakty wyjaśniają dlaczego nie jest notowany w żadnym słowniku artystów. Zakład jego funkcjonował tylko do powstania listopadowego, w dniu 15.02.1832 r. Trybunał Handlowy Województwa Mazowieckiego ogłosił jego upadłość¹⁰⁵. Nie wiadomo jaki zakres prac związanych z rycinami medali wykonał Schmidt poza trzema sygnowanymi grafikami, jako przedsiębiorca mógł on bowiem angażować również innych rytowników¹⁰⁶.

Główny ciężar dostarczenia ilustracji ponosił więc Henryk Lubomirski, który zlecił wykonanie blach do rycin w Wiedniu. Jednym z rytowników był Andreas Geiger (1773–1856)¹⁰⁷, grafik reprodukcyjny posługujący się akwafortą i mezzotintą. Jego sygnatura: „A.Geiger sc.” pojawia się osmiokrotnie spośród 434 blach wykonanych w sumie do *Historii polskiej...* Geiger specjalizował się w kopiowaniu dzieł wielkich mistrzów, rytowaniu portretów i scen humorystycznych

⁹⁷ A. Naruszewicz, 1825.

⁹⁸ Z. Rzepa, 1972, s. 17.

⁹⁹ Z. Rzepa, 1972, s. 15, przypis 69. Rysunki do map dostarczył Juliusz Kolberg (1776–1831) inżynier, kartograf, geodeta, ojciec Oskara Kolberga; Sierakowski miał kwalifikować prace do przyjęcia.

¹⁰⁰ Z. Rzepa, 1972, s. 15, przypis 69 (w umowie jest kwota 198 złp.).

¹⁰¹ Z. Rzepa, 1972, s. 16.

¹⁰² A. Sołtan, 1984, s. 250.

¹⁰³ A. Sołtan, 1994, s. 253.

¹⁰⁴ A. Sołtan, 1994, s. 251.

¹⁰⁵ A. Sołtan, 1994, s. 251.

¹⁰⁶ Z. Rzepa, 1972, s. 16.

¹⁰⁷ D. Trier, 2006a, s. 61.

dla czasopism teatralnych. Na zlecenie Henryka Lubomirskiego pracował już wcześniej. Wykonał portret Zygmunta III Wazy – mezzotintę według miniatury Marcina Kobera (ok. 1550–1598) z 1591 r. (olej na blasze, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu) „Z Originalu znajdującego się u Xcia Henryka Lubomirskiego” jak głosi podpis pod kompozycją. Dla kuratora Ossolineum Geiger wykonał również portret księżnej marszałkowej Izabeli Lubomirskiej według miniatury nieokreślonego artysty (obecnie w Ossolineum), na którym pod kompozycją napisano: „Staraniem X[ięcia] Henr[yka] Lubomirskiego”. Obie grafiki znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie i pochodzą z kolekcji Czapskich¹⁰⁸. Wiedeński rytownik współpracował wcześniej z Czartoryskimi, w 1799 r. wykonał w mezzotincie portret Adama Jerzego Czartoryskiego (1760–1861) utrzymany w stylistyce sentymentalnej i dedykowany siostrze Marii Wirtemberskiej (1768–1854).¹⁰⁹ Geiger miał dwóch synów, również rytowników – Andresa (1798–1871)¹¹⁰ i Johanna (1801–1870)¹¹¹ – być może oni również uczestniczyli w realizacji tego wielkiego zamówienia od polskiego księcia. Zdecydowana większość blach jest w ogóle niesygnowana.

Drugim rytownikiem, z pewnością wiedeńskim, jest grafik podpisujący się: „R.f.”. Spotykamy go na ponad 20 rycinach. Był on mylnie utożsamiany przez Antoniego Ryszarda¹¹² z Rozalią z Lubomirskich Rzewuską (1788–1865)¹¹³. Ryszard miał na myśli zapewne inną Rzewuską z Lubomirskich, mianowicie Konstancję Małgorzatę (1760/61–1840)¹¹⁴, siostrę przyrodnią Henryka Lubomirskiego, która jako dama dworu cesarskiego często przebywała w Wiedniu, a pomyłka wynikała z błędu w słowniku artystów polskich Juliana Kołaczkowskiego¹¹⁵, na którym Ryszard oparł swoją atrybucję. Konstancja Małgorzata wykonała w latach 1805–1810 dwa akwafortowe ekslibrisy dla siebie i dla Henryka Lubomirskiego, była też autorką ryciny przedstawiającej głowę starca¹¹⁶. Wszystkie te prace znajdują się w Gabinecie Grafiki i Rysunków Muzeum Narodowego w Krakowie, ale z całą pewnością nie można ich przypisać rytownikowi podpisującemu się „R.f.”

¹⁰⁸ Odpowiednio: E.H. Czapski, 1901, poz. 2255 i 1064.

¹⁰⁹ E.H. Czapski 1901, poz. 369.

¹¹⁰ D. Trier, 2006a, s. 61.

¹¹¹ D. Trier, 2006a, s. 71.

¹¹² „Album Numizmatyków” (Lwów), część końcowa poświęcona rysownikom, rytownikom i odbijaczom numizmatów, Rkps 4478.

¹¹³ S. Kieniewicz, 1992–1993, s. 91–92.

¹¹⁴ A. Bernatowicz, 2013, s. 415–416.

¹¹⁵ J. Kołaczkowski, 1874, s. 53. Ryszard 1894, poz. 358, s. 18. Egzemplarz przechowywany jest w Bibliotece MNK. Błąd ten sprostował E. Rastawiecki, 1886, s. 260.

¹¹⁶ E. Rastawiecki 1886, s. 260.

Idea wydania dzieła Albertrandego z materiałem ilustracyjnym w postaci rycin medali znalazła swoich kontynuatorów. W pierwszym rządzie był nim Edward Raczyński¹¹⁷ (1786–1845), autor i wydawca monumentalnego *Gabinetu medalów polskich*¹¹⁸, pozycji klasycznej i nadal aktualnej dla każdego badacza medali polskich. We wstępie do tomu pierwszego Raczyński pisze, że znalazł: „obfity zapas stosownych wiadomości w rękopiśmie Biskupa Albertrandego, pod tytułem: *Historia Polska medalami zaświadczona i objaśniona*. Dzieło to nie obejmuje wprawdzie ani połowy medalów dziś znanych, zaleca się jednak wielką erudycją i głęboką znajomością rzeczy”¹¹⁹. Rękopis Albertrandego, w postaci obszernych odpisów z obu woluminów zrobionych przez Juliana Ursyna Niemcewicza, Raczyński posiadał u siebie¹²⁰. W *Gabinecie* zastosował przejęty od biskupa schemat trójczłonowej noty katalogowej składającej się z opisu, ilustracji i obszernego komentarza historycznego za Albertrandym nazywanego wykładem, który zresztą niejednokrotnie w całości cytował¹²¹. Jak już wspomniano wcześniej, katalog medali Stanisława Augusta pisany przez Albertrandego po polsku wykorzystał Łukasz Gołębiowski – stanowi on drugi tom *Gabinetu medalów polskich*¹²². Raczyński, który od 1827 r. był członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, uważał siebie za kontynuatora idei narodowych i wydawniczych tej organizacji¹²³. Dobrze znał też zasługi Henryka Lubomirskiego, „który po długoletniej pracy zamożny utworzywszy gabinet [medali], takowy dla publicznego pożytku darował Bibliotece Ossolińskich we Lwowie, i który znaczną część zgromadzonych numizmatów dla Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół nauk rytować kazał”, a „wywiezienie blach [Lubomirskiego] z Warszawy mogło wprawdzie zniweczyć skutek dobroczynnych chęci, lecz nie zmniejszyło [jego] zasługi”¹²⁴. Ilustracje do dzieła Raczyńskiego zostały wykonane przy pomocy maszyny gliptycznej¹²⁵, która wykorzystując wypukłość reliefu przenosiła wzór na matrycę. W przypadku, gdy relief nie był dość wysoki lub hrabia nie posiadał oryginalnego egzemplarza medalu, a jedynie jego rysunek, zlecał wykonanie miedziorytów w Dreźnie¹²⁶.

Następne ilustrowane dzieło, które powstało już w następstwie opracowań Albertrandego i Raczyńskiego to *Monety dawnej Polski* Ignacego Zagórskie-

¹¹⁷ M. Stahr 2014, s. 59–60.

¹¹⁸ E. Raczyński, 1838 i 1841, 1843.

¹¹⁹ Raczyński, 1838, s. X.

¹²⁰ Są w zasobie Biblioteki im. Raczyńskich w Poznaniu, za: M. Stahr, 2014, s. 60.

¹²¹ M. Stahr, 2014, s. 63, 67.

¹²² Ł. G[ołębiowski], 1843.

¹²³ M. Stahr, 2014, s. 61.

¹²⁴ E. Raczyński, 1838, s. XII.

¹²⁵ E. Raczyński, 1838, s. XIII.

¹²⁶ M. Stahr, 2014, s. 63. Rytownikami byli: Adolf Hohneck, Johann Christian Gottschick, Philipp Veith (Veit).

go¹²⁷ wydane w 1845 r. razem z litografowanymi tablicami¹²⁸ wykonanymi przez Józefa Majnerta (1813–po 1871)¹²⁹.

Na podstawie opisanych wyżej albumów można stwierdzić, że wydrukowane komplety rycin medali do dzieła biskupa Jana Albertrandego trafiały zarówno do osób zainteresowanych numizmatyką, jak i z nią nie związanych, przy czym jedni i drudzy prawdopodobnie gromadzili zabytki związane z polską kulturą.

Antoni Ryszard był numizmatykiem, posiadaczem pięknej kolekcji monet i medali¹³⁰, twórcą pierwszej bibliografii numizmatyki polskiej¹³¹ i autorem słynnego *Albumu Numizmatyków Polskich*¹³², w którym zawarł całą swoją rozległą wiedzę na temat osób i instytucji związanych z polskimi wyrobami mennicznymi. Numizmatyczką amatorką była również poprzednia właścicielka tego egzemplarza, Natalia z Bispingów Kicka¹³³. Numizmatykiem był też zapewne nieznanymi z imienia i nazwiska właściciel albumu przechowywanego w Gabinetie Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, ponieważ prawidłowe uzupełnienie katalogu Bentkowskiego o ryciny medali służyło celom naukowym. Zamiłowanym numizmatykiem i zbieraczem monet polskich był także Stanisław Męczyński, właściciel albumu poznańskiego. Urodził się w 1847 r. na Ukrainie, mieszkał i pracował w Kijowie, gdzie był agentem banku ziemskiego zajmującym się wyceną majątków. Męczyński należał też do Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie. Jego kolekcja w 1893 r. wynosiła 2445 okazów i mieściła wiele rzadkości. Antoni Ryszard nie tylko wspomina o nim w *Albumie Numizmatyków*¹³⁴, ale znał jego zbiór i sprzedał mu „nieznane denarki koronne Zygmunta I”¹³⁵.

Ambroży Grabowski (1782–1863), krakowski księgarz w latach 1818–1837, zbieracz pamiątek przeszłości i historyk Krakowa gromadził w myśl patriotycznej zasady nie tylko książki, rękopisy i ryciny, ale także dokumenty, luźne akty i druki, listy, ulotki, klepsydry, blankiety i etykiety, papierowe pieniądze, ekslibrisy, wycinki prasowe, a nawet suszone rośliny i ptasie pióra, jeśli były związane z zasłużoną dla kraju osobą¹³⁶. Jego bogate zbiory w dużej części, za pośrednictwem Aleksandra Konstantego Batowskiego, nabył Wiktor Baworowski (1826–1894) do swojej biblioteki we Lwowie z zamiarem założenia instytutu nauko-

¹²⁷ I. Zagórski, 1845a.

¹²⁸ I. Zagórski, 1845b.

¹²⁹ W. Korski, 1969, s. 7–8; E. Triller, 1981.

¹³⁰ A. Ryszard, 1886–1887.

131 A. Ryszard, 1882a; A. Ryszard, 1882b.

132 *Album Numizmatyków* (Lwów), *Album Numizmatyków* (Kraków).

133 K. Filipow, 2013, s. 160–163.

134 *Album Numizmatyków* (Lwów), Rkps. sygn. 4475.

135 *Album Numizmatyków* (Lwów), Rkps. sygn. 4475.

136 W. Kolak, 1966, s. 149–151.

wego w Tarnopolu (trafiły do Ossolineum)¹³⁷. Poza tym dużą ilość oprawnych fascykułów (współoprawne notatki Grabowskiego, ryciny, rysunki, dokumenty, wycinki prasowe etc.) spotkać można w Archiwum Państwowym w Krakowie¹³⁸, w Muzeum Narodowym w Krakowie, Gabinetie Grafiki Biblioteki Jagiellońskiej i Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie. W „Katalogu druków ze zbiorów Ambrożego Grabowskiego w Krakowie”¹³⁹ przechowywanym w Ossolineum jest 19 pozycji o treści numizmatycznej¹⁴⁰. Grabowski posiadał zbiór numizmatów, był też autorem kilku prac na ten temat, ich spis podaje Antoni Ryszard w *Albumie Numizmatyków*.¹⁴¹ w monumentalnym *silva rerum* stworzonym przez Grabowskiego pod tytułem *Album narodowe* składającym się z kilkudziesięciu fascykułów, jeden poświęcony był medalom polskim¹⁴². Niezależnie jednak od tych zainteresowań krakowskiego księgarza, jego egzemplarz *Medali polskich* pozbawiony jest jakichkolwiek notatek, mimo że czynił je często na swoich drukach. Znamiennym pozostaje również fakt, że album medali nie został wymieniony w „Spisie rycin, rysunków i albumów ze zbiorów Ambrożego Grabowskiego w Krakowie” sporządzonym przez właściciela przed 1855 r.¹⁴³.

Również hrabia Wodzicki – właściciel albumu „Medale Towarzystwa Przyjaciół Nauk” – nie korzystał z niego. Książka nie nosi bowiem śladów, że była wykorzystywana, jest w idealnym stanie zachowania, brak w niej jakichkolwiek uzupełnień, adnotacji czy innych dowodów częstszego przeglądania.

Być może dalsze poszukiwania egzemplarzy tych albumów przyniosą obszerniejszą wiedzę na temat ich wyglądu, sposobów pozyskania i zainteresowań właścicieli.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Album Numizmatyków (Lwów) – Lwowska Narodowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Rękopisów, Zespół (fond) 5, Rkps 4473-4478, Rękopisy Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, *Album Numizmatyków Polskich oraz krótki przegląd ich prac i zbiorów Numizmatycznych przez Antoniego Ryszarda w Krakowie r. 1881-91*, t. 1-3.

137 T. Solski, M. Zembatówna (Grońska), 1953, s. 135-179; K. Lewicki, 1970, s. 273.

138 W. Kolak, 1966.

139 „Księgopis. Katalog biblioteczki Ambrożego Grabowskiego, niegdyś księgarza w Krakowie, spisany r. 1855”, Zakład Narodowy Ossolineum, Rkps. sygn. 12150/I, za: W. Jabłońska, 1969, s. 128-129.

140 W. Jabłońska, 1969, s. 129.

141 *Album Numizmatyków* (Lwów), Rkps sygn. 4474.

142 S. Estreicher, 1909, s. XXXVII, poz. 82.

143 S. Estreicher, 1909, s. XL, poz. 153; „Spis albumów, rycin i miscellaneów” Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. sygn. 12152/II za: Jabłońska, 1969, s. 130-131.

- Album Numizmatyków* (Lwów), część końcowa poświęcona rysownikom, rytownikom i odbijaczom numizmatów, Rkps 4478.
- Album Numizmatyków* (Kraków) – Muzeum Narodowe w Krakowie VIII-Rkps 934 a-d, *Album Numizmatyków Polskich oraz krótki przegląd ich prac i zbiorów przez Antoniego Ryszarda w Krakowie 1879 r.*, t. 1–2.
- Dziennik podawczy MNK poz. 167 z dnia 6.02.1902. Szczegóły kupna zawarte zostały w liście Feliksa Kopery do Prezydenta Krakowa z dnia 26.08.1901 [w:] Kancelaria Kopery IT 2002-2005 s. 15-17 (Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie).
- „Księgopis. Katalog biblioteczki Ambrożego Grabowskiego, niegdyś księgarza w Krakowie, spisany r. 1855”, Zakład Narodowy Ossolineum, Rkps. sygn. 12150/I.
- Opisanie medalów tyjących się historii polskiej, nabytych przez j[ąśnie] o[świeconego] xięcia Henryka Lubomirskiego od j[ego] w[ysokości] hrabi Stanisława Potockiego, prezesa senatu krolestwa polskiego, a które były dawniej własnością j[ąśnie] o[świeconego] xięcia Stanisława Lubomirskiego, marszałka [ielkiego] kor[onnego]”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. sygn. 481/III. „Spis medali księcia Henryka Lubomirskiego” Rkps. sygn. 3837/I.

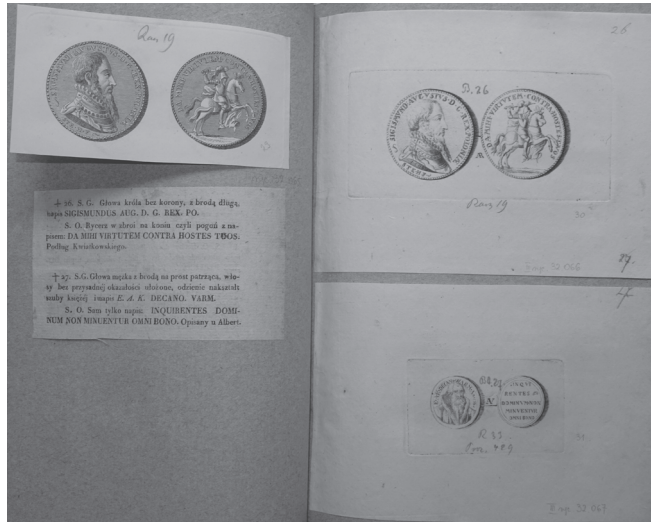
Opracowania

- Albertrandy J.Ch., 1864, *Relacye nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 1–2, Berlin–Poznań.
- Albertrandy J. Ch., 1847–1851, *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasow Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Franciszka Commendoni do Karola Boromeusza z Biblioteki Barberińskiej*, t. 1–2, Wilno.
- Bentkowski F., 1830, *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych w Gabinecie Król[ewskiego] Alex[andyjskiego] Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem lat ułożony przez Felixa Bentkowskiego, w Warszawie w Drukarni Kommissyi RZ[ĄDOWEJ] W[YZNAŃ] R[ELIGIJNYCH] i O[ŚWIECENIA] P[UBLICZNEGO] 1830* [on-line]: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/10537> – dostęp 29.02.2016.
- Chodynicki K., 1935, *Albertrandy Jan Chrzyciel*, PSB, t. 1, Kraków, s. 45–46.
- Czacki T., 1800, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*, Warszawa [Jan Chrystian Godfryd Ragoczy].
- Czapski E.H., 1901, *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości z zbiorze Emeryka Hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie*, Kraków.
- Czerski M., Maciaszek J., 1995, *Historia warszawskiego ruchu numizmatycznego 1845–1995*, Warszawa.
- Derwojed J. (red.), 1993, *Ligber Jan*, Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających, t. 5, s. 94.
- Dunin-Borkowski J.S., 1895, *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich*, Lwów.
- Estreicher S., 1909, *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, (Biblioteka Krakowska, t. 40–41), Kraków.
- Filipow K., 2013, *Natalia Kicka (1801–1888) – patriotka i kolekcjonerka „pamiątek narodowych”*, „Збірник наукових статтей”, Випуск 33, s. 159–167.
- G[olebiowski] Ł[ukasz], 1843, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się Polski tyczą, z czasów panowania Stanisława Augusta*, wydany przez Edwarda hr. Raczyńskiego, Wrocław.
- Knot A., 1948, *Dzieje śpiewów historycznych J.U. Niemcewicza*, Wrocław.
- Jabłońska W., 1969, *Inwentarze i katalogi w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury”, z. 20, s. 73–180.
- Kieniewicz S., 1992–1993, *Rzewuska z Lubomirskich Aleksandra Franciszka, z bierzmowania Rozalia*, PSB, t. 34 (1), s. 91–92.

- Коллекция 1872, Коллекция хранящихся въ Императорской Академи Художествъ Гравюръ на Миеди и Риезъбы на Диеревию, Petersburg.
- Kończakowski J., 1874, *Słownik Rytowników Polskich, tudzież obcych w Polsce zamieszkałych lub czasowo w niej przebywających od najdawniejszych do najnowszych czasów*, Lwów.
- Korski W., 1969, *Wstęp*, [w:] Ignacy Zagórski, *Monety dawnej Polski*, tablice (I–LX), Warszawa, s. 5–8.
- Kraushar A., 1900, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, t. I, Kraków–Warszawa.
- Idem, 1902, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, t. III, Kraków–Warszawa.
- Idem, 1904, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, t. V, Kraków–Warszawa.
- Idem, 1905, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, t. VII, Kraków–Warszawa.
- Idem, 1906, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, t. VIII, Kraków–Warszawa.
- Lewicki K., 1970, *Aleksander Konstanty Batowski (1799–1862) historyk – wydawca bibliofil – kolekcjoner*, „Roczniki Biblioteczne” 14 (1–2), s. 251–292.
- Malinowski M., 1851, *Wiadomość o życiu kardynała Commendoniego*, [w:] *Pamiętnik o dawnej Polsce w czasach Zygmunta Augusta zebrał Jan Albertrandy*, t. I, Wilno, s. 45–58.
- Marcinkowska H., Podniewska K., Żukowski M., 2015, *Kolekcja „Ex-librisów” Antoniego Ryszarda w Krakowie*, pod redakcją Diany Błońskiej, Kraków.
- Męclewska M., 2009, *Zamiłowanie czy zapłata – powstanie katalogów kolekcji numizmatycznej króla Stanisława Augusta*, [w:] *Pieniądz – Kapitał – Praca – Wspólne dziedzictwo Europy, materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej Białystok – Augustów 18–21 września 2008*, Warszawa, s. 157–173.
- Eadem, 2010, *Czy istnieje katalog medali polskich z kolekcji króla Stanisława Augusta?*, [w:] *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui*, Vilnius, 2006, Vilnius, s. 61–65.
- Eadem, 2011, *Kolekcja numizmatyczna, a w szczególności medale polskie w zbiorach Stanisława Augusta. Katalog wystawy*, Pałac na Wyspie Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie 2011–2012, Warszawa, s. 59–63.
- Naruszewicz, 1825, *Historia narodu polskiego*, t. 1, cz. 2, Warszawa.
- Platt J., 1972, *Albertrandy Jan Chrzyciel*, *Albertrandy*, *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, s. 3–4.
- Podniewska K., *Trzy komplety „Rycin Medali Polskich” odbitych z blach Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie przechowywanych w zbiorach graficznych Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Wiadomości Numizmatyczne” [w druku].
- Pomian K., 1996, *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek*, Warszawa.
- Potocki I., 1821, *O denarach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, s. 253–272.
- Prozorowski D., 1872, *Kollekcija chraniachczinsia w Impieratorskoj Akademii Chudożestw grawjur na mēdi i rēzby na derevě*, Petersburg.
- Raczyński E., 1838, *Gabinet Medalów Polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą*, t. 1, Wrocław.
- Idem, 1841–1845, *Gabinet medalów polskich*, Poznań, Wrocław, Berlin.
- Idem, 1845, *Gabinet Medalów Polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą*, t. 1, Berlin.
- Rastawiecki E., 1886, *Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących*, Poznań.
- Russkij biograficeskij slovar*, [on-line]: www.celzz.ru/01160576.htm – dostęp 29.02.2016.
- Ryszard A., 1882a, *Bibliografia numizmatyczna polska. Spis dzieł, pism i artykułów o monetach, medalach i rzeczach menniczych polskich traktujących*, Kraków.
- Idem, 1882b, *Bibliografia numizmatyczna polska*, „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny”, t. 2.
- Idem, 1886a, *Wiadomość o Rycinach Medali Polskich przygotowanych do dzieła X. Biskupa Albertiniego (sic!), „Zapiski Numizmatyczne” [Mieczysława Kurnatowskiego]*, R. 3, (9), s. 159–160.

- Idem, 1886b, *Cennik monet i medali polskich i z Polską stycznosc mających do sprzedania u Antoniego Ryszarda*, zeszyt 1, Kraków.
- Idem, 1886c, *Cennik monet i medali polskich i z Polską stycznosc mających do sprzedania u Antoniego Ryszarda*, zeszyt 2, Kraków.
- Idem, 1886d, *Cennik monet i medali polskich i z Polską stycznosc mających do sprzedania u Antoniego Ryszarda*, zeszyt 3, Kraków.
- Idem, 1887, *Cennik monet i medali polskich i z Polską stycznosc mających do sprzedania u Antoniego Ryszarda*, zeszyt 4, Kraków.
- Ryszard A., 1888 – Antoni Ryszard, *Nekrologia. Kicka z Biszpingów Natalia*, „Zapiski Numizmatyczne” [Mieczysława Kurnatowskiego], 5 (18), s. 332.
- Ryszard A., 1894, *Spis dzieł numizmatycznych polskich i z niemi stycznosc mających zebranych przez Antoniego Ryszarda w Krakowie 1870–1893*, Kraków.
- Rzepa Z., 1972, *Adama Naruszewicza pierwsze polskie mapy historyczne*, „Studia i materiały do dziejów nauki polskiej” Seria C, z. 16, s. 3–24.
- Schletz A., 1973, *Albertrandi, Albertrandy Jan Chrzyciel*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, szp. 306–307.
- Solski T., Zembatówna (Grońska) M., 1953, *Ambrożego Grabowskiego „Rękopisy Polaków”*, „Ze Skarbcza Kultury” 1, s. 133–179.
- Sołtan A., 1995, „*Rękodzielnia wyrobów spiżowych PP. Norblina i Gregoara*” a początki brązownictwa artystycznego w Warszawie, „Rocznik Warszawski”, 24, s. 225–253.
- Stahr M., 2014, „*Gabinet medalów polskich*” Edwarda Raczyńskiego, „Wiadomości Numizmatyczne”, 58 (1–2) (197–198), s. 55–72.
- Stronczyński K., 1884, *Dawne monety polskie dynastji Piastów i Jagiellonów*, cz. 1–2, Piotrków.
- Strzałkowski J., 1991, *Zbiory polskich monet i medali*, Łódź.
- Strzyżewska Z., 2000a, *Konfiskaty warszawskich zbiorów publicznych po powstaniu listopadowym*. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, materiały i dokumenty z archiwów rosyjskich, Warszawa.
- Eadem, 2000b, *Z historii konfiskaty zbiorów Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk po powstaniu listopadowym*, „Zeszyty Staszycowskie” 2, s. 167–198.
- Sudolski Z., 1967, *Dziesięć listów Juliana Ursyna Niemcewicza*, „Archiwum Literackie”, t. 11, (*Miscellanea z lat 1800–1850*, cz. 2).
- Tadeusiewicz H., *Wodzicka Teresa*, SPKP, s. 234.
- Tessaro-Kosimowa I., 1973, *Historia litografii warszawskiej*, Warszawa.
- Triller E., 1964, *Karol Beyer – numizmatyk i archeolog (1818–1877)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 8 (3–4), s. 189–200.
- Eadem, 1981, *Falsyfikaty mejnertowskie w świetle korespondencji Karola Beyera*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 10 (168), s. 181–186.
- Turska J., 1953, *Archiwum Wodzickich z Kościelnik w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 4, s. 129–171.
- Tyrowicz M., 1973, *Lubomirski Henryk*, PSB, 18 (1), s. 9–11.
- Waniewska J., 1972, *Ligber Jan*, PSB, 17 (2), s. 314.
- Witkowski M., 1979, *W kręgu Śpiewów historycznych Niemcewicza*, Poznań.
- Wójcik Z., 2002, *Nieznanie staszyciana ze zbioru Biblioteki Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk we Lwowie*, „Zeszyty Staszycowskie” 3, s. 7–28.
- Zagórski I., 1845a, *Monety dawnej Polski jako też prowincji i miast do niej należących z trzech ostatnich wieków zebrane, uporządkowane i przywiedzeniem źródeł historycznych (z 60 na kamieniu rytemi tablicami)*, wydane przez Edwarda barona Rastawieckiego, Warszawa.
- Idem, 1845b, *Tablice do dzieła O monetach dawnej Polski jako też prowincji i miast do niej należących z trzech ostatnich wieków ułożone przez Ignacego Zagórskiego, wydane przez Edwarda barona Rastawieckiego*, Warszawa.

Appendix

Skopik listu felixi Bentkowskiego do Ambrozego Grabowskiego
 Walmosiny Nowi Dobrodzijsi!

List Panich z ustnym objaśnieniem P. Dradzińskiego nie
 miał sprawić mi przyjemności, że Pan nie wspomiał o mojej
 stawiźnie, która jest u mojej strony. Posyłam więc Panu exemplarz
 niektórych numerów, pisał P. Wackiego, ale musisz sobie sam
 wstrzeżać podług porządku numerów strona na stronę każdej
 kartki wypisywać. Numery te sięgają aż do mojego spisu
 medalów drukim ogłoszonego. Wszakże niechże Pan tego exan-
 plara darować, aby mi donieść mi przyjemnego cześć felixi Sta-
 młoni pościmeu ci się, więc wrócić spraszać Panu
 o exemplar jego spisu kronik, a oraz przypieć w kominie 5
 exemplarów adisłków medalowych, że będą ajonyłym stry me-
 go 2 zł (czyli w ogóle 10 zł) lubo tutaj przesyłać ich exempla-
 re po 50 zł. Corolek, one osobliwicz, gdy wspania-
 go tylko około 30. exemplarów wstąpi. -c-

Warszawa 5 Października 1835 r.

List pisał z ogólnego 5 30 lipca 1840
 J. Murkowski

Z Murkowskiego Dobl. Jag. pisał do Agorant
 2/11/1889 r.

